

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i87.2792>

А. О. Алексєєва

ЩОДО СТАНДАРТІВ УЧАСТІ НАРОДУ У ЗДІЙСНЕННІ СУДОЧИНСТВА В ЯПОНІЇ

Постановка проблеми. Із часів здобуття Україною незалежності держава перебуває у стані перманентного реформування, зокрема й реформування судової системи. За опитуванням, проведеним Українським центром економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова у лютому 2019 р. [6], лише 2,2% громадян України вважають, що судова реформа в Україні майже завершена, а на думку 46,1%, вона ще не розпочалася. Це, у свою чергу, сприяє суттєвому зниженню рівня довіри народу до суду. За даними того ж соціологічного опитування, 82,5% населення України погодилося (або скоріше погодилося) з тим, що українські суди є корумпованими, політично залежними та необ'єктивними.

Проблема реформування і розвитку судової системи не може бути вирішена у відриві від міжнародного досвіду, особливо країн, які тривалий час присвятили пошуку оптимальної моделі залучення народного елемента та вирішенню питань, найбільш гострих для нашої судової влади. Із цих позицій цікавим є досвід Японії, яка після тривалих пошуків сформувала свою, оригінальну модель участі народу у здійсненні правосуддя. Однією з основних проблем, яку мала вирішити нова система, як зазначає японський учений А. Коморіда, є саме запровадження ясного і зрозумілого правосуддя для громадян, а також збільшення рівня довіри народу до суду. Що, згідно з доводами розробників нової системи, має посприяти появі в японських громадян, які є пасивними об'єктами державного правління, нової свідомості [8]. У межах даної роботи пропонується розглянути ті елементи концепції участі народу у відправленні правосуддя в Японії, які можуть бути використані в розвитку системи залучення громадян до здійснення правосуддя на національному рівні. Насамперед це запровадження обов'язкової участі народу у здійсненні судочинства на основі виборчих списків, спрощення процесу за участю представників народу, як у питанні строків судового розгляду, так і щодо зрозумілості правосуддя, а також запровадження у кримінальному процесі обов'язкового проведення «попереднього засідання».

Метою статті є огляд змішаної моделі залучення народу до здійснення правосуддя в Японії.

Виклад основного матеріалу. Системі участі народу Японії у здійсненні судочинства – saiban-in (裁判員 – «суддя-посада») минулого року виповнилося десять років. Вона була запроваджена 28 травня 2004 р. Законом «Про участь громадян у розгляді кримінальних справ» [5]. Даний Закон визначає участь у кримінальних провадженнях щодо тяжких злочинів (для ухвалення рішень разом із професійними суддями) не лише правом, але і обов'язком для громадян Японії. Система saiban-in була впроваджена в судовий процес у травні 2009 р. [5]. У процесі здійс-

нення судової реформи Японія відмовилася від англо-американської моделі участі народу у здійсненні судочинства і шляхом тривалих пошуків ухвалила рішення про запровадження спільної колегії професійних суддів та присяжних. Змінивши підхід до судового розгляду та залишивши притаманний англо-саксонській системі порядок залучення потенційних присяжних, Японія оптимізувала порядок здійснення судового розгляду. Зокрема представлення доказів сторонами у формі надання колегії суду письмових промов та виведення інтерактивно документальних доказів на екрани моніторів стали вагомою частиною програми «зрозуміле правосуддя», через що японський суд можна вважати взірцем залучення народного елемента у здійснення судової влади.

Окрім того, як слушно відзначає професор А. Коморіда, завдяки змішаній системі Японія може взяти найкраще з обох систем і уникнути вже усталених зловживань із боку як присяжних, так і суддів. Японський досвід довів, на його думку, що система *saiban-in*, у якій засідателі беруть участь лише в одній справі, сприяє тому, що представники народу серйозно ставляться до своїх обов'язків, що, у свою чергу, позитивно відображається на протидії рутинному ставленню суддів до справи [7].

Змішана система участі народу у здійсненні судочинства Японії являє собою компроміс між англосаксонським судом присяжних і судом шеффенів (асизи, засідателі) у країнах загального права. По суті, представники народу («судові засідателі») утворюють спільну колегію із професійними суддями (найчастіше колегія складається із 6 *saiban-in* та 3 суддів) і вирішують спільно питання не лише винуватості і невинуватості, але й міри покарання, що характерно для континентальної моделі. Проте японську систему було доповнено елементом класичного суду присяжних. Як зазначає А. Коморіда, присяжні обираються з кандидатів випадковим чином із загального списку виборців і лише для розгляду однієї справи [8].

Відповідно до вимог закону, місцевий суд повідомляє всіх кандидатів у засідателі, відповідно до списку виборців, про включення їх до списків кандидатів у присяжні. Водночас таким громадянам пропонується заповнити анкету, де, серед іншого, і питання наявності причини, яка унеможливило їхню участь у судовому процесі. Закон передбачає 13 ситуацій, за яких можна відмовитися від обов'язків засідателя.

Апріорі засідателями за професійною несумісністю не можуть бути: міністри, деякі державні службовці, діючі чи колишні судді, прокурори, адвокати, нотаріуси та працівники судів, працівники Міністерства юстиції, члени сил самооборони, професори та доценти права, губернатори префектур і мери міст та деякі інші.

Окрім того, можуть відмовитися від роботи в суді особи, старші сімдесяти років, студенти й учні, особи, які вже виконували обов'язки присяжних протягом останніх п'яти років, особи, які вже викликалися як кандидати у присяжні протягом одного року, особи, які займаються важливою роботою, у якій без їхньої участі можуть виникнути суттєві збитки, а також особи, виконання обов'язків присяжного для яких може спричинити для них чи третіх осіб серйозні фізичні, психічні чи економічні збитки [7].

Особливістю японської системи також є структурований процес формування переконання. Кожен засідатель – незалежна особа, яка ухвалює рішення і має таку ж владу, як професійний суддя. Упровадження цієї системи має запобігти ухва-

ленню професійними суддями довільних рішень і відкидання представниками народу думки професійних суддів. Рішення, ухвалені судом присяжних, не підлягають апеляційному перегляду, за винятком окремих випадків, наприклад, порушення порядку формування журі.

Логічним видається виокремлення шести основних рис системи *saiban-in*:

1. Участь у здійсненні правосуддя є не стільки правом, скільки почесним обов'язком громадян Японії; присяжні не отримують заробітної плати за участь у судовому розгляді, їм компенсуються виключно транспортні, добові і готельні витрати.

2. Дана система використовується в суді першої інстанції під час розгляду кримінальних справ про злочини, що караються стратою, позбавленням волі з виправними роботами або без них на невизначений термін, а також про умисні злочини, що спричинили смерть потерпілого. Важливою обставиною є те, що думка обвинуваченого про розгляд його справи судом присяжних чи судом у складі трьох професійних суддів у даному разі не враховується.

3. Залежно від складності справи, що розглядається, в Японії передбачено створення змішаних судів із різним кількісним складом. У випадках, коли на стадії досудового розслідування відсутні будь-які суперечки щодо фактів, суд повинен засідати у складі одного професійного судді і чотирьох громадських суддів (система 1–4). В інших випадках до складу суду повинні входити три професійні судді та шість громадських суддів (система 3–6).

4. Основний принцип – «зрозуміле правосуддя», що включає в себе: короткі письмові вступні промови (обсягом до двох сторінок), що подаються сторонами суду до початку судових засідань; на місцях, де перебувають судді і судові засідателі, представники сторін, встановлені екрани невеликого розміру, а на стіні судової зали – великі екрани. З їхньою допомогою транслюється перебіг судового засідання, а також відображається частина доказів, наприклад креслення, документи.

5. Судові засідателі є повноцінними членами колегії суду і можуть ставити запитання безпосередньо свідкам і підсудному [11, с. 595], а також поряд із суддями встановлюють факти і застосовують норми права, зокрема й питання покарання.

6. Вирок виноситься простою більшістю голосів. Для винесення обвинувального вироку необхідна більшість голосів народних засідателів і голос як мінімум одного професійного судді. За таким же принципом вирішується питання про міру покарання і про те, чи повинен вирок бути реальним або умовним [11, с. 596].

Окремо варто зазначити, що в японському судочинстві також застосовується практика попереднього слухання, яка притаманна класичній моделі суду присяжних та ставить за мету «упорядкування перед судовим слідством». Суть полягає в тому, щоб під час закритого судового засідання підтвердити спірні пункти сторін – обвинувачення і захисту, а також ухвалити рішення стосовно допустимості доказів. У разі розгляду справи за участю народних засідателів, така процедура проводиться обов'язково [7].

Мета громадської участі в судовій системі полягає в тому, щоб встановити рамки судових повноважень, в основному судів, на національному рівні, створивши тим самим сильну судову систему, підтримувану народом. Судова система має бути

самоврядною і соціально відповідальною організацією, що визначається реалізацією інституту активної участі народу у здійсненні правосуддя та способом реалізації незалежності управління громадянства і судового суверенітету в судовій системі. Природно, що воля громадян повинна відобразитися в тому, що судова влада, ґрунтуючись на передумові національного суверенітету, може фактично протистояти законодавчій і виконавчій гілкам влади лише за підтримки народу [12].

Наскільки можна судити зі «Щорічного звіту кримінальної статистики» Міністерства юстиції Японії [5], уведення інституту засідателя змішаної моделі значно підвищило відсоток виправдувальних вироків, що, серед іншого, може свідчити про більш уважне ставлення до справ із боку судової колегії. Окрім того, опитування, яке було проведене в лютому 2019 р. Верховним судом Японії, показало, що понад 90% респондентів знали про систему народних засідателів, що свідчить про рівень її високого суспільного визнання. За даними Верховного суду, загалом за останнє десятиліття кандидатами на посади народних суддів було обрано приблизно 1,2 мільйоні людей, і 90 000 із них фактично взяли участь у судових засіданнях або безпосередньо, або як запасний народний засідатель. Опитування також показало, що понад 90% учасників судових засідань позитивно оцінили свій досвід [1].

Автор дотримується думки, що під час проведення судової реформи в Україні необхідно вивчити саме досвід молоді японської системи залучення народу до здійснення судочинства та здійснити низку змін щодо впровадження змішаної моделі участі народу у здійсненні судочинства та спрощення кримінального процесу, зокрема:

1. Забезпечити необхідну кількість присяжних. А саме запровадити обов'язкову участь народу у здійсненні судочинства на основі виборчих списків із можливістю відмовитися від виконання роботи присяжного за поважних причин, визначених законодавством. Така реформа дозволить реально використовувати інститут присяжних без передання справи з одного суду в інший через неможливість сформувати колегію суду, а головне, реально відобразатиме думку та ставлення народу. Оскільки натеper наявний суттєвий недобір до списків присяжних: незважаючи на гарантії, які надає законодавство, особи з повною трудовою зайнятістю (тобто суттєва частина населення) не виявляють бажання долучатися до процесу здійснення правосуддя. Окрім того, натеper для включення до списків присяжних необхідно, окрім заяви, подати документ, що підтверджує відсутність судимостей, документ, що підтверджує відсутність хронічних психічних чи інших захворювань, що перешкоджають виконанню обов'язків присяжного, а також необхідно подавати щорічно декларацію про доходи.

2. Спростити процес за участю представників народу. Спрощення процесу передбачає:

а) встановлення розумних строків судового розгляду справи із граничними термінами. Це стане вагомим чинником для призначення графіка судових засідань та, на думку автора, зможе знизити кількість справ, які розглядаються по три, п'ять і більше років. Зниження строків судового розгляду зробить можливим застосування інституту присяжних у більш широкому колі кримінальних справ, наприклад щодо всіх тяжких і особливо тяжких злочинів. Оскільки нині залучення осіб,

що працюють, до здійснення громадянського обов'язку з розгляду справи в суді має суттєво не вигідні фізичні й економічні наслідки. Наприклад, вирішення справ колегією суду із присяжними в Японії в середньому становить 5 днів. Судове провадження у справі про вбивство у відділенні Хімеджі окружного суду Кобе тривало рекордні 207 днів, перш ніж завершитися в листопаді 2018 р., це означає, що народні засідателі були пов'язані зі справою більше півроку. Хоча в середньому за 2018 р. розгляд справи за участю народу тривав 10,8 днів [1]. В Україні розгляд справ із залученням суду присяжних може тривати більше 5 років. Це є додатковим негативним чинником для небажання працюючої частини населення долучатися до роботи присяжним у суді – за такий час особа може зазнати професійної деградації та, фактично, не може розвиватися повноцінно за основним місцем роботи. З огляду на введення граничного терміну розгляду справи в суді, автор вважає за доцільне розглянути також питання введення відповідальності за зловживання сторонами своїми процесуальними правами з метою затягування процесу;

б) забезпечення зрозумілості кримінального процесу для присяжних. Ідея надання письмових промов та виведення інтерактивно документальних доказів на екрани моніторів, застосовувана в Японії, сприяє тому, що присяжні не настільки потребують роз'яснень від професійних суддів, як натепер у європейській моделі, не так сильно залежать від емоційної риторики й ораторських здібностей учасників процесу, як в англо-американській, а тому їхнє внутрішнє переконання відповідатиме реальному ставленню до доказів, наданих сторонами. З огляду на той факт, що присяжних континентальної моделі найчастіше звинувачують саме в пасивності та залежності від професійної думки суддів, спрощення процесу могло би підвищити статус інституту присяжних;

в) попереднє ознайомлення суду з доповідями сторін. До початку судового засідання обидві сторони зобов'язані подати до суду тези своїх виступів, які мають бути за обсягом не більше 1–2 сторінок. Це дає можливість як професійним суддям, так і представникам народу, які виконують обов'язки суддів, підготуватись до процесу, за допомогою використання стислого обсягу інформації.

3. Запровадити у кримінальному процесі обов'язкове проведення «попереднього засідання» за прикладом японської системи для вирішення питань належності та допустимості доказів для спрощення процесу перед залученням присяжних – «упорядкування перед судовим слідством». Такий процесуальний «фільтр» дозволяє вирішити питання щодо допустимості доказів до початку розгляду справи по суті, а отже, забезпечує дотримання принципу процесуальної економії.

Окрім спрощення самого процесу, вирішення питання допустимості та належності доказів могло би зменшити рівень маніпулювання суспільною думкою в частині права українських судів «ухвалити рішення щодо допустимості (належності) доказу в нарадчій кімнаті», що часто використовується для того, щоб похитнути довіру до безсторонності й об'єктивності судових рішень, отже, підриває довіру до суду загалом.

4. Запровадити інтерактивну форму дослідження доказів на судових засіданнях, щонайменше для справ, які розглядаються спільною колегією за участі присяжних, для скорочення строку розгляду справ завдяки оптимізації викори-

стання робочого часу. Для цього вважається за доцільне обладнати щонайменше одну судову залу кожного з місцевих судів загальної юрисдикції, що розглядають кримінальні справи, екранами для виведення зображень, що становлять доказову базу, для кожного із членів колегії. Окрім того, у Японії інтерактивність стала також частиною програми «зрозуміле правосуддя», що передбачає спрощення процесу для розуміння його будь-яким пересічним громадянином.

5. Розробити якісну методичку навчання кандидатів у присяжні для попереднього інструктування потенційних присяжних перед початком розгляду справи. Інструкція повинна включати: пам'ятку про права й обов'язки присяжного, межі розгляду справи, основні положення кримінального законодавства, які необхідно враховувати під час заслуховування доказів сторін тощо.

Висновки. Підсумовуючи наведене, можна зазначити, що суд за участю присяжних засідателів, безсумнівно, відіграє важливу роль у формуванні правової свідомості і правової культури народу. Займаючись реформуванням інституту участі народу у здійсненні правосуддя, необхідно пам'ятати, що правосуддя, що відправляється «судом рівних», у демократичному суспільстві розцінюється як життєво необхідна соціально-політична підсистема, за допомогою якої реалізуються основні права й обов'язки громадян країни, підтримується їхня віра в торжество справедливості. Залучення представників народу до здійснення правосуддя через запровадження дієвого й ефективного механізму, у свою чергу, відображається на рівні довіри народу до судової влади. Тож, зважаючи на те, що відсутність довіри до судів є однією з найбільш важливих, на думку автора, проблем судової гілки влади, досвід Японії обов'язково має бути використаний у реформі інституту участі народу у здійсненні правосуддя в Україні.

Література

1. Evaluating the lay judge system, 10 years on. *The Japantimes* : Web site. URL: <https://www.japantimes.co.jp/opini/2019/05/05/editorials/evaluating-lay-judge-system-10-years>.
2. Ministry of Justice. The jury system that was once used in Japan (jap). URL: http://www.moj.go.jp/keiji1/saibanin_koho_gallery02.html (дата звернення: 18.09.2020).
3. Rieko Kage. Let the People Judge: The Introduction of the Jury System in Japan in Comparative Perspective : Lecture. Japan, September 2, 2015. P. 1–45. URL: [https://ceas.yale.edu/sites/default/files/files/Let%20the%20People%20Judge%20\(Chapter%201\).pdf](https://ceas.yale.edu/sites/default/files/files/Let%20the%20People%20Judge%20(Chapter%201).pdf).
4. Saiban-in System. The Ministry of Justice : Web site. URL: http://www.moj.go.jp/ENGLISH/m_hisho06_00010.html (дата звернення: 18.09.2020).
5. Tsuyoshi Takagi. About “People’s Participation in Justice” (jap). URL: <https://www.kantei.go.jp/jp/sihouseido/dai31/31betten2.html> (дата звернення: 18.09.2020).
6. Звіт за результатами дослідження «Ставлення громадян України до судової системи». URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennia-gromadian-ukrainy-do-sudovoi-systemy> (дата звернення: 18.09.2020).
7. Коморида Акио. В Японии эта система называется судом с участием saiban-in. *Юрист : специализированный ежемесячный журнал*. 2012. № 10. URL: <https://journal.zakon.kz/4521793-v-japonii-jeta-sistema-nazyvaetsja.html>.
8. Коморида Акио. Суд с участием судебных заседателей: новая система участия граждан в отправлении правосудия в Японии. *Lex Russica*. 2012. № 2. С. 396–409. URL: http://lexrussica.ru/articles/article_208.html?issue=lexrussica-2-2012.
9. Мишина Е. Реформа системы правосудия в Японии. *Право : журнал Высшей школы экономики*. 2011. № 3. С. 112–119.

10. Реховский А. Об участии народных заседателей в уголовном судопроизводстве Японии. *Судебная власть и уголовный процесс*. 2015. № 4. С. 291–296.

11. Реховский А. Эволюция суда присяжных в Японии. *Всероссийский криминологический журнал*. 2016. Т. 10. № 3. С. 590–597.

12. Руденко В. Система смешанных судов в Японии. Дискурс-Пи. 2009. С. 141–145. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sistema-yaponskih-sudov-s-grazhdanskim-uchastiem-saiban-in-seidov-diskurse-pravovyyh-kommunikatsiy/viewer>.

Анотація

Алексеева А. О. Щодо стандартів участі народу у здійсненні судочинства в Японії. – Стаття.

Проблема участі народу у здійсненні судочинства є перманентною для української судової системи із часів незалежності. Неодноразово були здійснені спроби реформування інституту народних засідателів та присяжних, які фактично не мали необхідного результату, що підтверджується опитуваннями щодо рівня довіри народу до судової гілки влади та практичними проблемами залучення присяжних до участі в судових засіданнях.

Звичайно, проблема реформування і розвитку судової системи не може бути вирішена у відриві від міжнародного досвіду, особливо країн зі схожим історичним досвідом і тих, які тривалий час присвятили пошуку оптимальної моделі залучення народного елемента та вирішенню питань, найбільш гострих для нашої судової влади.

У даному контексті автор вирішила проаналізувати японську систему залучення народного елемента до здійснення судочинства в контексті останньої судово-правової реформи 2009 року в Японії – країни, яка відмовилась від англо-американської моделі присяжних та створила власну, змішану систему, вдало поєднала основи англо-американської та континентальної моделей. На основі ключових елементів змішаної системи японського судочинства було сформульовано перелік пропозицій для вдосконалення наявної системи залучення народу до здійснення судочинства в Україні, зокрема: забезпечити необхідну кількість присяжних, встановити розумні строки судового розгляду справи із граничними термінами, забезпечити зрозумілість кримінального процесу для присяжних та запровадити у кримінальному процесі обов'язкове проведення «попереднього засідання».

Десятирічний успішний досвід роботи японської системи саібан-ін дозволяє стверджувати, що вказані пропозиції можуть привести до реального залучення народу України до участі в судочинстві та спрощенні кримінального процесу як передумови ефективної роботи змішаної колегії суддів та представників народу. У процесі реформування інституту участі народу у здійсненні правосуддя необхідно пам'ятати, що правосуддя, що відправляється «судом рівних», у демократичному суспільстві розцінюється як життєво необхідна соціально-політична підсистема, за допомогою якої реалізуються основні права й обов'язки громадян країни, довіра до судів та віра в торжество справедливості.

Ключові слова: народні засідателі, присяжні, саібан-ін, суд, судова реформа, Японія.

Summary

Aliexsieieva A. O. Regarding standards for people's participation in judicial proceedings in Japan. – Article.

The problem of people's participation in the administration of justice has been permanent for the Ukrainian judicial system since independence. Attempts have been made repeatedly to reform the institute of lay judges and jurors, which in fact did not have the desired result, as evidenced by opinion polls on the level of public confidence in the judiciary and practical problems of involving jurors in court hearings.

Of course, the problem of reforming and developing the judiciary cannot be solved without consideration of international experience, especially in countries with similar historical experience and those that have long devoted themselves to finding the optimal model of involving the people and solving the most pressing for our judiciary issues.

In this context, the author decided to analyze the Japanese system of involving the people's element in the administration of justice in the context of the last judicial reform in 2009 in Japan – a country that abandoned the Anglo-American jury model and created its own, mixed system, successfully combining Anglo-American and Continental models. Based on the key elements of the mixed system of Japanese justice, a list of proposals was formulated to improve the existing system of involving the people in the administration of justice in Ukraine, in particular: to provide the required number of jurors, to set reasonable time limits for the trial with deadlines, to ensure the clarity of the criminal process for jurors and to introduce mandatory “preliminary hearings” in criminal proceedings etc.

Ten years of successful experience of the Japanese system of saiban-in allows to say that these

proposals can lead to real involvement of the people of Ukraine in the proceedings and simplification of criminal proceedings as a prerequisite for effective work of a mixed panel of judges and representatives. Reforming the institution of human participation in the administration of justice, it should be remembered that justice, administered by a “court of equals” in a democratic society, is seen as a vital socio-political subsystem through which the basic rights and responsibilities of citizens, trust in courts and belief in the triumph of justice.

Key words: jury, saiban-in, court, judicial reform, Japan.